

ДРУГО ПОГЛАВЉЕ

Живот у време рата

Ово поглавље јасно показује универзалност људске патње за време Другог светског рата. Глад, сиромаштво и неизвесност били су део свакодневног живота већине цивила у овом подручју; разлике су често биле само семантичке. Ипак, тешко је рећи је ли живот био тежи у граду или на селу.

У покушајима да прикажемо свакодневни живот припадника покрета отпора настојали смо, између осталог, да истакнемо како се током овог времена мењао статус жене. Покрет отпора спремно је прихватио једнакост жена и мушкараца, мада ће време показати да је стварна промена била далеко мање свеобухватна него што је то наглашавано у сврху пропаганде; после рата, ствари су се вратиле у познату патријархалну рутину и зато је наш дискурс о једнакости полова већином декларативан.

Пред крај поглавља представили смо неке изворе који се баве сасвим очигледним променама у култури и образовању и који на необичан начин усложњавају слику о елити моћи у оно време.

IIa. Сиромаштво, неизвесност

II-1. и II-2.

Ограничавање потрошње хлеба у Румунији током рата (1942)

У погледу ограничавања потрошње жита, државни подсекретаријат за снабдевање војске и цивилног становништва обавештава јавност да ће, почев од дана који ће бити накнадно оглашен, хлеб у главном граду бити дељен само на основу карата за снабдевање, и то само за пет дана у недељи. Током друга два дана треба јести кукурузну кашу и због тога се треба на време снабдети потребним кукурузним брашном које се може наћи у свакој пекари или у свакој радњи у којој се дели хлеб.

„Universul“, 5.1.1942, стр. 1

Ограничавање потрошње хлеба у Румунији током рата (1944)

Уредбом префектуре за срез Брашов, бр. 26/1944, потрошња хлеба за срез и за град Брашов уређује се на следећи начин:

- дани кад се троши црни хлеб: уторак, четвртак и субота
- дани кад се троши бели хлеб: недеља
- дани кад се троши кукурузно брашно: среда
- дани кад се троши кромпир: понедељак и петак.

Становништво мора да се придржава гореизреченог. Сваки прекршај биће кажњен у складу са законским прописима.

Национални архив – Одсек за округ Брашов, фонд Градске већнице општине Бод, документ 74/1944, стр. 83

❓ У чему је разлика између два периода о којима говоре текстови? Каква су могућна објашњења за ове промене, ако их има? Овај пример односи се на Румунију. Јесу ли ти познати слични примери из твоје земље?

► **Сл. 12. Ограничавање потрошње хлеба у Истанбулу**

Cumhuriyet Ansiklopedisi, том 2 (1941–1960)

🔑 У Истанбулу је ограничавање потрошње хлеба почело 14. јануара 1942. У мају је за особе изнад седам година дневно следовање износило 150 г по особи.

❓ Како објашњавате чињеницу да је потрошња хлеба ограничавана у Турској, иако Турска није учествовала у Другом светском рату?

II-3. Грчки сељак описује италијанске окупаторе

[Италијани и њихови влашки колаборанти] непрестано су ишли горе-доле, копилад, горе-доле, јели су наше кокоши, пили наше вино, узимали јаја и уживали! И терали су нас да их на нашим магарцима водимо куд год пожелеле. Нас је то доводило до беса. И говорили смо: „Зар нико неће да се појави, па да направимо нови Колокотронисов [борац за грчку револуцију] вод – револуцију“?

Van Bouschoten, стр. 80

❓ Опиши сељакова осећања. Да ли би се и ти исто осећао/осећала да си био/била на његовом месту?

II-4. Иван Д. Станчов, бугарски дипломата, о животу своје породице за време рата

Моја породица провела је три занимљива и активна месеца борећи се против стеница и настојећи да преживи на печуркама, боровницама, младој коприви и супи од репе. Систем купона био је немилосрдан; не само што је било немогућно наћи месо, него нико није смео ни да убије животињу. Можете да замислите колика је била радост кад је свештениково теле сломило ногу па је морало да буде убијено. Моји су успели да купе одрезак и јели смо помало, да што дуже траје. Иако је, из необјашњивих разлога, у Софији, као и у селима, со потпуно ишчезла са тржишта, успели су да одрже месо да буде јестиво читавих недељу дана: ставили су га на цементни под и покрили влажном тканином чији су крајеви потопљени у лавабо напуњен хладном водом. Тако су, у врелим јулским данима, могли да постигну непрестано испаравање.

Станчов, стр. 145

❓ У каквим условима живи породица још увек високог службеника бугарске државе? Ако су то били услови у којима је живела елита, можеш ли да замислиш у каквим су условима живели „обични људи“?

II-5. Из поверљивог извештаја бр. 162, који је амерички генерални конзул у Истанбулу Семјуел Хонакер послао државном секретару САД Корделу Халу о осећањима бугарске јавности, септембра 1942.

Истанбул, 4. новембар 1942.

Сви су почели да осећају недостатак хране,

одеће и дрва и угља за огрев. Систем купона снабдевао је малом количином хране готово свакога, али то заправо није било довољно ни за кога. Људи су стајали у дугим редовима пред продавницама хране. Бугари су још били јединствени у жељи да по сваку цену задрже „нове територије“. Али, било је неких критичких гласова који су говорили да ће права Бугарска, дакле она без окупираних територија, сада морати да брине о намирницама и за становништво на новим територијама, посебно у Тракији и неким деловима Македоније. Бугарска влада такође је снабдевала брашном бугарска села унутар грчке границе, у областима северозападно од Солуна. Причало се да се преко 300.000 људи у тим областима изјаснило да су Бугари само да би добили брашно. Наравно, то је била само пропаганда. Нико не треба да очекује да ће Бугарска одустати од окупираних територија уколико не буде натерана на то.

България – своенравният съюзник на Третия райх, Софија 1992, стр. 90–91

? Зашто су се Грци изјашњавали као Бугари? Мислиш ли да им је било лако да то чине, ако се узме у обзир недавна историја тог региона?

► **Сл. 13. Редови испред радње у Љубљани за време рата**

► **Сл. 14. Редови за месо у Загребу**

? Шта можеш да закључиш о животу у Загребу и Љубљани за време рата? Постоји ли слична фотографија из твоје земље? Недостатак свега и свачега, посебно прехранбених намирница, и расподела потрештина преко купона и обвезница били су свакодневна појава током рата.

II–6. Тражимо срамне траке за црноберзијанце (извод из српских новина)⁴²

Ми овде износимо отворено и без обзира све случајеве недозвољене спекулације и црноберзијанске пљачке молећи све од реда да нас и државу помогну у тој акцији социјалног спаса. Нека нам сваки свестан грађанин достави сваки такав случај да га објавимо, да ударимо срамни жиг сваком таквом злочинцу на ма каквом положају он био. Позивамо исто тако све одреда да нам упуте предлоге о мерама којима би се ефикасно могла водити борба противу ове рак ране нашега друштва.

Данас објављујемо предлог једног нашег читаоца у вези са објављивањем листа кажњених шпекуланата, које доноси днев-

⁴² „Српски народ“: београдске званичне дневне новине колаборационистичке Владе народног спаса генерала Милана Недића.

на штампа. Овај наш читалац мисли да то није довољно већ да треба да остане какав видљив траг ових злочина. И кад већ не може усијаним гвожђем да им се утисне сраман жиг, он предлаже да се уведе да сви кажњени шпекуланти морају носити срамну траку, на којој ће писати: „народна изјелица“ или „црноберзијанац“ или пак „шпекулант са народном бедом“.

„СРПСКИ НАРОД“ са своје стране сматра да је овај предлог сасвим умесан и обраћа се Влади народног спаса да га прихвати и спроведе, јер је дала реч и обавезу да ће чувати и спасавати народ од свију невоља и недаћа, од комунистичких бандита по шумама као и од разбојника са Теразија.

„Српски народ“, 3. јун 1942.

? Коментариши захтев за увођење срамних трака за црноберзијанце. Да ли се слажеш с тим предлогом? Можеш ли да нађеш исти (или бар сличан) став у својој земљи?

► Сл 15. Турска карикатура

TOMBUL TEYZE YURGUNCU KARŞISINDA:
Tombul Teyzenin kocası – Nefise bakma kancığım, onun torbaları seninki gibi Allah vergisi değil.

Karikatur, 24 Eylül 1942 (Söğütan Akşere Arşivi)

„Karikatur“, 24. септембар 1942

К Превод: Дебела тета среће се са профитером. Њен муж каже: „Није важно, драга! Његове сике нису богом дане као твоје!“

II–7. Тешкоће преживљавања... Како би дошло до хране, градско становништво морало је да прода практично све за шта је могло да нађе купца

Становници градова били су принуђени да продају буквално све што је могло да нађе купца, како би дошли до хране: „Продавали су из куће све што је сељак хтео да узме у замену за мало хране. Прво је одлазило злато и накит, а затим и ствари из куће: намештај, постељина, гардероба. Свет је по градовима оголео, обосои и остао без ичега. А сељаци као сељаци. Узимају им разне војске, узима окупатор, па оно што је спасио од њих и од својих уста одвојио, настојао је да што боље наплати. Наши сељаци су са гладним невољницима били немилосрдни и због оног вечитог антагонизма између господе и сељака. Град је од њега увек само узимао, а никада му није ништа давао. Мислио је, дошли су његових пет минута, те да све наплати.“

Николић, стр. 113

? Како процењујеш понашање сељака према становницима градова? Да ли ти је познат сличан материјал у књижевности или на филму? Да ли аутор, према твом мишљењу, има предрасуде према сељацима?

II–8. Неизвесност цивилног живота током рата у Албанији

„Овај човек каже да су јуче дошли Немци. Узели су ћебад, храну, пет пилића и две козе. Истерали су људе из кућа под изговором да врше претрес, па су у кућама подметнули пожар. Многи сељани побегли су да се сакрију“, рекао је, „јер су се плашили да би могли да буду одведени у заробљеништво.“ Гари је преко преводилаца испитивао сељане: „Да ли знате, јесу ли Немци имали икакав разлог за одмазду? Јесте ли пре тога видели много Немаца или њихо-

вих акција?“ Један узбуђени сељак без престанка је говорио док га Стефа није благо потапшала по руци и зауставила бујицу његових речи. „Каже да не зна зашто су упали у његово село, али чак ако су све и узели, зашто су морали да спале куће? Сад немају где да живе, а зима је близу.“

Mangerich, стр. 136

Овај пасус приказује живот у Албанији током рата и открива несигурност и неизвесност преживљавања. Реч је о извештају очевидаца, америчких медицинских сестара које су се у новембру 1943. случајно авионом спустиле у Албанију и после двомесечног путовања стигле до савезничких линија.

Да ли би рекао/рекла да је у твојој земљи живот за време рата био тежи на селу него у граду? Објасни свој став. Шта су, по твом мишљењу, „обични људи“ осећали у таквим ситуацијама – страх, гнев, или нешто треће?

II-9. Грађани Београда гаје поврће (текст објављен у београдским новинама септембра 1942)

„Варошки земљорадници“, они који су од неплодних дворишта, пустих градилишта и разних дечијих игралишта начинили себи баште, увелико беру плодове свог труда. Док други данас чекају на пијацама, нови баштовани поносно се шепуре по свежем зеленилу, грицкају по цео дан парадајз и чепркају по новим лејама. Кроз леп напор они су показали шта може да се уради са мало добре воље и стрпљења.

Ових дана Београдска општина упутила је на терен и нарочите комисије, које се благовремено интересују шта је све засејано по баштама. Стручњаци деле и практичне савете, који могу да користе за идућу сезону уз богато искуство стечено у досадашњем раду. Објављен је и апел да сваки обрађивач одваја и чува семе поврћа за нову сетву на свом терену. По симпатичним баштицама, у декору варошких палата, неко-

лико корака од асфалта, види се живот који смо навикли да видимо само кад смо негде на селу, далеко од градске буке...

„Ново време“, 25. септембар 1942.

Тешка ситуација у снабдевању становништва Србије адекватном храном, посебно у великим градовима, преовлађивала је током свих ратних година. Због борби између окупационих снага и побуњеника, због нових граница, оштећених комуникација и забране слободног промета робе и људи, градови су били одсечени од пољопривредне унутрашњости. Тржишни прехранбени производи (хлеб, месо, маст) били су строго рационасани и у врло малим количинама продавани су у замену за купоне за снабдевање или потрошачке карте. Ипак, основни производи могли су се купити на „црној берзи“, по много вишој цени од уобичајене. Како би се градском становништву помогло да преживи несташнице, подстицано је гајење поврћа на свим употребљивим површинама.

Постоји ли сличан пример у твојој земљи?

► Сл. 16. Жртве глади у Грчкој за време трагичне зиме 1941/42.

Атина, Национални историјски музеј (Istoria, том 16, стр. 59)

Готово потпуна несташница хране, посебно у Атини и другим великим градовима, довела је до тога да огромна већина становништва буде драматично неухрањена и да сваког дана мноштво људи умре од глади.

II-10. и II-11.

Фаик Окте о турском порезу на приход

На Измену сугестију, порески обвезници класификовани су у две одвојене листе, листу М за муслимане, и листу Г за немуслиманске мањине (*Gayrimuslim*). Касније су додате још две категорије, Е за странце (*escnabi*) и Д за *Donme*, припаднике сабатајске секте јеврејских конвертита у ислам. [...] Порези су морали да буду плаћени у готовом новцу у року од две недеље. Дозвољено је било прекорачење од додатних петнаест дана, али с пеналима који су првобитну суму увећавали за један и два процента, зависно од случаја. Ако порез ни после тридесет дана не би био плаћен, конфискована је целокупна имовина пореског обвезника и његовог првог сродника, а он сам био би слат у логор за принудни рад. Никакав приговор на висину пореза није био могућ. Имовина оних који нису могли да плате продавана је на јавној распродаји.

Okte, стр. 19, 25

Ова прича раширила се међу људима за време прикупљања пореза на имовину. Веома је занимљива јер открива „конкуренцију међу мањинама“ као својство овог опорезивања

Пошто су издате листе пореза на имовину, Соломон оде у кафе и поче да се распитује: Мишоне,⁴³ колико си ти дао? Десет хиљада пет стотина и педесет лира и двадесет куруса.

Леп новац... леп новац...
Киркоре,⁴⁴ колико си ти платио?
Двадесет хиљада пет стотина и петнаест лира и тридесет куруса.
Јани,⁴⁵ колико си ти дао?
Двадесет девет хиљада седам стотина и петнаест лира и четрдесет куруса.
Леп новац... леп новац...
Ахмет Беј,⁴⁶ колико си ти дао?
Педесет лира и десет куруса.
Соломон подиже руке према небу и рече: О, велики Ататурче, како си само лепо рекао: „Срећан је човек који се може назвати Турчином“.

Aktar, стр. 185

Иако је била неутрална, Турска се ипак борила с проблемима сличним онима које су познавале земље које су биле у рату. Турске власти суочавале су се са озбиљним финансијским тешкоћама изазваним тешким економским условима, необузданом инфлацијом, оскудицом у храни и другим потрепштинама. Зато је влада у последњим месецима 1942. увела низ драстичних повећања пореза. Најгори међу њима, *Varlik Vergisi*, или порез на имовину, односио се на оне који су имали имовину и за које се веровало да, захваљујући ратним приликама, остварују велике профите. Овај порез регулисан је тако да најтеже погоди лако приступачну имовину градских трговаца, међу којима многи нису били муслимани, и који су, чинило се, једини имали спремну готовину коју су могли да испоруче за хитне националне потребе.

Фаик Окте, који је био одговоран за администрацију пореза, написао је 1949. књигу о томе, под насловом „Трагедија турског пореза на имовину“.

Општа питања за потпоглавље IIa

Какви су били животни услови у земљама у рату? Какве су биле реакције људи на те услове? Да ли су сви подједнако подносили последице рата? Ако нису, ко је патио највише?

⁴³ Типично јеврејско име у Турској.

⁴⁴ Типично јерменско име у Турској.

⁴⁵ Типично грчко име у Турској.

⁴⁶ Типично турско име.

IIб. Цивили

II-12. Претња немачких власти Београђанима

Становништву Београда

Од стране немачке оружане силе све чешће су жалбе да цивилно становништво у односу са немачким официрима и војницима не показује њима дужну пажњу и поштовање. Нарочито се све више примећује да један велики део становништва у пешачком саобраћају не показује нимало склоности да се уклони него често на дрзак начин препречава пут.

Крајскомандантура упозорава становништво да ће се убудуће против иступа ове врсте поступити са свом строгању.

Београд, маја 1941. г.

Крајскомандантура

Божовић, стр. 129

❓ Шта је разљутило немачке власти у Београду? Коментариши њихову претњу.

► Сл. 17. Немачки пропагандни плакат

Николић, стр. 2

🔑 Немачки непријатељи (комунисти, Британци и Јевреји) „завели су“ лажним обећањима српског сељака и навели га да напада немачког војника с леђа. Огроман немачки војник растерује уљезе својом појавом, опрашта „заведеном“ српском сељаку и узима га у заштиту.

II-13. Одлука скупштине СНО Беране од 21. јула 1941.

I. На ослобођеној територији овога краја са данашњим даном престају да постоје сви органи власти, цивилне, судске, војне како бивши југословенски тако и окупаторски, а цјелокупну цивилну, судску и војну власт преузима народ.

II. Формира се народни одбор ослобођења, који ће имати цјелокупну власт у овом крају, а сачињаваће га предсједник, секретар и 19 чланова. У општинама да се изабере општински одбори, а у селима сеоски.

III. Народни одбор ослобођења преузеће цјелокупну државну имовину и финансијска средства свих надлештава и банака и све употребити за потребе за народно ослобођење.

IV. Гарантује се обезбјеђење личне сигурности и имовине свим грађанима овога краја, а који су обавезни да се одазивају свим захтјевима и одлукама одбора.

V. На ослобођеној територији истицаће се као застава југословенска тробојка.

Лакић, стр. 71-72

🔑 Социјална структура комитета изгледала је овако: 7 сељака, 2 радника и 12 интелектуалаца. Једанаест чланова Одбора били су комунисти, а остали су били представници грађанских партија. Приликом решавања првих озбиљних задатака Одбор су напустили сви грађански политичари, наводећи као разлог „немогућност сарадње са комунистима”.

? Провери опет прву и четврту тачку. Мислиш ли да постоји било каква противречност? Објасни свој став.

II-14. С доласком рата, цивилна индустрија је милитаризована и рад је морао да се обавља под специфичним, рестриктивним условима. Рад у Румунији у време рата

Декрет о радном режиму за време рата (2. октобар 1941)

Члан 2. Суспендују се сви годишњи одмори, одобрени чланом 49 и 89 закона о радним уговорима од 5. априла 1929, са свим даљим модификацијама [...]

Члан 4. У свим индустријским предузећима у којима се ради континуирано (у три сукцесивне смене) радно време биће 8 часова дневно или 56 часова недељно; у свим другим индустријским предузећима, нормално радно време биће 10 часова дневно или 60 часова недељно.

Војни команданти у милитаризованим предузећима, војни управљачи и директори војних предузећа, у сагласности с инспекторима рада, а у ономе што се сматра немилитаризованим предузећима инспектори рада могу да одобре најдуже на три месеца да горепоменуто трајање радног дана износи максимално до 12 часова дневно или 72 часа недељно. Они такође могу да одобре да се ради недељом и законом одређеним празницима ако потребе производње налажу такав режим. [...]

Члан 31. Следећа дела сматрају се злочином саботаже и биће кажњена са 5 до 20 година у затвору:

а) Свака – индивидуална или колективна – обустава рада до које је дошло без претходне сагласности војних команданата милитаризованог предузећа [...] или директора војног естаблишмента, а у ономе што се сматра другачијим предузећима, без претходне сагласности инспектора рада [...].

б) Уништавање, кварење, подривање, фал-

сификовање, мањкава производња или намерне грешке, манипулисање или руковање на преваран начин или без квалификација: машинама, инсталацијама, инструментима за рад, материјалима, робом и производима, делимично или парцијално, било од стране запослених или од стране директора.

Murgescu (coord.), стр. 343

? Како су те мере утицале на свакодневни живот радника за време рата? Да ли ови прописи допуштају икакво одступање од декрета? Рецимо, да ли је могуће да особа која је направила грешку на послу буде оптужена за саботажу?

II-15. Извештај тајне полиције лидеру државе Румуније о стању духа међу становништвом и о незадовољству услова живота током рата. Стање духа у месецу мају 1943. у извештају Тајне полиције

РЕГИОНАЛНИ ПОЛИЦИЈСКИ ИНСПЕКТОРАТ ПЛОЕШТИ

[...] Функционери и њихове породице јадно су обучени, морају да иду на посао у старој одећи која им понекад више не одговара или није у складу са њиховом позицијом јавних функционера.

Такође, многи од њих живе у кућама (или намештеним собама) у којима владају нехигијенски услови, што смањује њихову радну способност и угрожава њихово здравље. Њихов морал такође је веома низак јер ствари све више поскупљују и они су забринути пошто не знају како да обезбеде потрештине које су њима и њиховим породицама неопходне за будућност.

Исто стање духа влада и међу радницима у фабрикама и међу функционерима и радницима код С.Ф.Р.⁴⁷

Ни функционери ни радници не испољавају своје незадовољство јавно, неки од њих зато што се боје да би могли да се изложе невољама, а други зато што разумеју тешкоће кроз које држава данас пролази.

⁴⁷ Скраћеница за Румунске железнице.

О овим стварима, о тешкој ситуацији у којој живе, они разговарају међу собом и надају се да ће влада ускоро предузети мере да поправи ту ситуацију.

QUAESTOR,
I. Ciurea

Mărturii documentare, у: „Revista Arhivelor“, 2/1969, стр. 20–21

? Какав је став државних службеника у односу на њихов свакодневни живот? Да ли се њихово незадовољство изражава јавно? Зашто? Зашто се власти занимају за стање духа државних службеника?

► **Сл. 18. Вежбе цивилне одбране на Бајазитовом тргу у Истанбулу**

Cumhuriyet Ansiklopedisi, том 2 (1941–1960)

II-16. Војни изасланик Независне Државе Хрватске у Софији извештава⁴⁸ о ситуацији у Вардарској Македонији под бугарском влашћу

Пре неколико дана мој пријатељ дошао је у Софију из Скопља, где је радио као овлашћени управник електричног погона. Његово име је Алберт Шритоф. Питао сам га о ситуацији у Скопљу и бугарској Македонији уопште и он ми је у невезаном разговору рекао, између осталог, и ово:

Унутрашња ситуација у делу Македоније који је дат Бугарској сасвим је нејасна. Декларисани Македонци показују извесно незадовољство новим бугарским режимом. И на страни Бугара који живе у Македонији, њих око 30 одсто није одушевљено бугарском управом, јер им не омогућује иста права као Бугарима у Бугарској. Нарочито снажно разочарење може се приметити код младе интелигенције која је студирала у Београду и у старој Југославији била запослена у државној служби. Ти људи немају вере и без посла су. Има и оних којима је бугарска држава дала неку службу, али су касније отпуштени и такође су незапослени.

Арнаути⁴⁹ су такође веома незадовољни новим господарима и чезну за Југославијом. На другој страни, Арнаути под италијанском окупацијом су задовољни јер су им Италијани дали власт.

Турци (муслимани) имају сличан став као и за време Југославије, али сада испољавају англофилска осећања.

Трговци Срби и Јевреји принуђени су да продају своју имовину у року од три месеца и да ликвидирају своје радње, а онда ће Срби који живе у бугарској Македонији вероватно бити уклоњени оданде.

Према нама, Хрватима, Македонци

⁴⁸ Реч је о извештају упућеном Министарству хрватске одбране (домобранство) од 21. октобра 1941.

⁴⁹ Албанци.

показују посебно срдчан однос. [...] Судаћи по свему, изгледа да у бугарској Македонији постоји јака тежња ка ослобођењу и стварању аутономне Македоније...

Потпоручник

Адам Петровић, војни изасланик у Софији

Документи за борбата на македонскиот народ за самосвојност и национална држава, II, стр. 308–9

? Да ли је, по твом мишљењу, овај извор поуздан? Објасни свој став.

II–17. Ситуација 1941. године према виђењу Обласног комитета Југословенске комунистичке партије за Македонију

Велики делови Македоније већ имају бугарску управу, већ су тамо постављени полицајци, жандарми, сеоски начелници, секретари, рачуновође, нотари, порески службеници, и рекло би се да су сви из Бугарске. Македонцима се не нуде службеничка места. Они чак немају право ни да буду сеоски начелници. Сваки поштен Македонац с правом се пита: „Каква је то слобода кад Шумадинца (Србина) замењује Бугарин док су Македонци стављени у изолацију?“ Македонска интелигенција у најбољем случају добија службу у бугарским селима, али никада у Македонији. Аргументи су исти као они којима су се некада служили Срби – „не знате званични језик ове државе!“

Терзиоски, 309

? Како се ситуација у Македонији изменила током 1941. у погледу административних послова (ако се уопште изменила)? Какво су објашњење власти давале за то?

II–18. Емил Сатоло о својој љубави према девојци из суседства

Испред куће гдје смо становали (у Новој Градишци, где је Sattolo ишао у школу), пролазила је једна дјевојка свијетле косе. Ишла је у осми разред. Увијек смо је настојали видјети кад прође, особито ја. Сретали смо је и у парку. Био сам задовољан само да ју погледам. Једну вечер у просинцу, она приђе мени и каже: – Колега, ако идеш кући ишла бих с тобом. Остао сам запањен од веселја. [...] Разговарали смо о свему, али највише о грозотама рата. Кад смо дошли пред њену кућу [...] Невенка (тако се дјевојка звала) брзо каже: – Дођи сутра око шест код мене, а сада морам ићи. И пружи ми руку. Ја сам је с веселјем прихватио. Осјетих мекоћу, њежност, као и хладноћу њене руке, а угодан осјећај ми проструји тијелом.

Једва сам чекао сутрашњу вечер. Дошао сам. Покуцао на врата, а она је одмах отворила.

– Здраво колега, како си?

– Дobar вечер, Невенка. Нисам ли прерано дошао? [...]

Стидљиво и помало неспретно уђем у собу из ходника. Стол је био уз прозор. Понуди ми столицу. Сједнем. Онда ме понуди ликером. Куцнули смо чашама и наздравили. Живио колега! [...] Тражио сам разлог због којег ме позвала. Мало смо причали о школи, професорима и рату. [...]

– Знаш колега напредна идеја побјеђује и још мало, па ће бити овдје.

– Како ти то мислиш?

– Па Руси су наша напредна идеја.

Сад ми је постало јасно да она жели мене укључити у напредне, а ја сам желио њу. Нисам желио никакву идеју. [...] Желио сам говорити о осјећајима, али њу је занимала само политика.

Договорили смо се поново за састанак. Мислио сам да је она ипак заинтересирана за мене. Како је требало проћи пар дана до слиједећег састанка припремао сам се за то

како ћу Невенку одвратити од политике. Покушат ћу јој објаснити политичку ситуацију, мислио сам. Говорит ћу јој о намјери да имам обитељ с пуно дјецe. Мислио сам да као жена о томе жели слушати. (Није му успјело.)

Emil Sattolo, стр. 93–94

Кључ За време рата, Емил Сатоло био је ученик средње школе. Живео је у селу Пуска, а у школу ишао у Новој Градишки (Хрватска). Сатоло је одобравао оснивање НДХ и усташки покрет, мада је критиковао његове злочиначке аспекте. У сваком случају, био је противник партизана и комуниста. У својим мемоарима пише, између осталог, о својој љубави према девојци из суседства.

IIв. Живот војника

II–19. Одисеј Елитис, добитник Нобелове награде за књижевност (1979), описује уобичајено искуство грчког војника на албанском фронту

Сада смо знали да смо у близини места где не постоје радни дани и празници, болесни људи и здрави људи, сиромашни и богати. Јер је хука испред нас и бура иза планина стално расла, тако да смо на крају могли јасно да разазнамо спору и тешку топовску канонаду, суве и брзе митраљезе. И зато што смо све чешће наилазили на спору колону рањених, која је ишла у другом смеру. Лекари са тракама црвеног крста на надлактицама спуштали би носила и плънули у руке, док им се у очима видело да би све дали за цигарету. Кад би чули куда идемо, затресли би главом и почињали да причају своје приче о крви и ужасу. Али, једини гласови које смо ми слушали били су они други гласови који су се дизали из тмине, још опрљени ватром и сумпором из дубина. „Oi, oi, тапа thou“, „Oi, oi, тапа thou“. А понекад, ређе, звук пригушеног дисања, као хркање; они који су знали говорили су да је то чегртаљка смрти.

? Упореди удварање у време рата и данас. Зашто је дошло до неспоразума између девојке и младића? Јесу ли младићеви циљеви и идеје блиски твојима? А девојчини? Коју је идеологију она подржавала и на чијој је страни била у рату? Шта је подразумевала под термином „напредна идеја“? Зашто су Руси сматрани представницима „напредне идеје“?

Понекад су са собом вукли заробљенике ухваћене пре неколико сати у изненадним рацијама наших патрола. Њихов дах заударо је на вино и џепови су им били пуни шећерлема и чоколада. А ми нисмо имали ништа, иза нас су срушени мостови и неколико наших магараца који су немоћно стајали у снегу и склиском блату.

Elytis, стр. 21

► Сл. 19. Литографија која представља древног ратника из битке код Маратона, борца из грчког рата за независност 1821. и „евзонеа“ (модерног грчког борца)

IEEE, To epos tou '40. Laiki Eikonografia, 167

II–20. Иван Шибл, учесник партизанског покрета у Хрватској од почетка, описао је своје искуство у својим ратним мемоарима. Следећи текст је опис првих Шиблових дана пошто је „отишао у шуму“ (популаран израз за одлазак у партизане)

Већ сам напола партизан. Немам додуше пушку, али имам свраб и сав сам намазан жутом, смрдљивом машћу. [...] Осим тога, у мојем доњем рубљу нађе се и гдјекоја уш или, како се по војнички каже, вашка – та свим војницима свијета најприврженија домаћа животиња. [...] О бухама и стијеницама не вриједи говорити. То су заправо сасвим пристојни кукци, који се на тијелу издовоље ноћу, а у рубље и одијело уопће се не завлаче.

Шибл 2, стр. 13

? На који начин Шибл описује неудобности партизанског живота?

II–21. У својим ратним мемоарима партизански ветерани често су поклањали посебну пажњу високој заступљености жена у партизанским одредима. У својим мемоарима, у поглављу с поднасловом „Жене ратници“, Шибл пише:

У четама наше бригаде има много партизанки. То су већином сељачке дјевојке, Славонке, Козарчанке, све још врло младе. Пјешаче у нашој колони, боре се на положају, јуришају на утврђена упоришта непријатеља; заједно с осталим борцима прве бојне линије подносе све напоре партизанског живота. [...]

Сестре Милија и Даница Злокапа су пушкомитраљескиње. Тек су недавно дошле у нашу бригаду, но већ су стари борци. Храбру човјеку је потребно само једно ратно крштење. Милији је шеснаест, Даница осамнаест година. [...] На смјену носе пушкомитраљез и ранац муниције и не допуштају да им итко помогне. [...]

У нападу на Сирач погинула је једна од нај-

храбријих дјевојака наше бригаде и цијеле Славоније, Перса Босанац. [...] Била је танка, витка осамнаестогодишња дјевојка. Говорили су за њу: „Перса се не зна бојати“... У борби на Јаворовици, за вријеме ожујске офензиве, послје цијелог дана јуришања упала је међу првима у непријатељске поставе и тукла се с Нијемцима прса о прса све док нису уништени. [...] Пала је под сирачком школом, у једном од многих јуриша на тај утврђени објект. Перса је морала погинути. Излагала се много, није се знала бојати! [...] На Јаворовици је покрај ње јуришала и Катица Хацман, Билогорка. Биле су најбоље другарице и увијек су се држале једна уз другу. У посљедњем јуришу Катицу је захватио непријатељски рафал и смртно је ранио. [...]

У рату и у суровим увјетима живота људи могу лако постати груби и безосјећајни. Хоће ли се ове дјевојке-ратнице прометнути у мушкараче? Можда ће их ратне страхоте у којима су присиљене судјеловати лишити дивних својстава која жену чине женом и каква желимо осјетити код жена које волимо!

Шибл 2, стр. 308–311

? Зашто је, по твом мишљењу, партизансима било важно да истакну активну улогу жена? Зашто исто то није било важно усташама? Јесу ли, по твом мишљењу, жене партизанке заиста биле једнаке с мушкарцима? (Шибл је навео само неколико истакнутих примера.) Објасни значење Шибловог завршног исказа о женама у рату. Како је он гледао на улогу жена у рату?

II–22. Жене у селима Гревене (Грчка) захтевају више поштовања и веће учешће у јавним пословима пошто су учествовале у покрету отпора

– Наставник: „Видели бисте жене без власитог идентитета, као лутке мушкараца, и онда би оне рекле: „Е па, ја сама јесам не-

што, постоји *нешто* што умем да урадим“; почеле су да мисле да можда заслужују више него само да кувају, перу и примају наредбе. То је било прво велико буђење руралних жена и оставило је на њих велики утисак.“

– Сељанка I: „Свиђало нам се то и привлачило нас је, зато смо одлазиле [на сас-танке]. Просто смо хтеле да мало изиђемо из тог круга непрестаног примања наредби. Јер такви су мушкарци били онда – диктатура [*sic*], како кажу...”

– Сељанка II: „Хтеле смо просто мало слободе као жене, право да говоримо, да не будемо подређене мушкарцима... да само радимо и добијамо батине. Хтеле смо мало слободе за нас саме. Овде смо отишле у планине, носиле смо муницију на леђима, правиле кутије за пушкомитраљезе, радиле даноноћно – постајале смо чак љубавнице, иако смо биле супруге. А све што смо желеле било је да и ми доживимо нешто добро. Мало слободе, а не робовање, како ви то кажете – да можемо да отворимо уста.“

Van Bouschoten, стр. 101–102

❓ Какве су мотиве жене имале кад су се прикључивале покретима отпора? Шта је твоје мишљење о њиховим мотивима?

II–23. Ову песму компоновао је непознати аутор за време Другог светског рата; верује се да је то македонска народна песма

МЛАДА ПАРТИЗАНКА

Много сам радосна и срећна
што сам постала млада партизанка
што сам постала млада партизанка
На планини Пелистер.

Збогом и опрости ми, земљо моја,
Ја идем у битку, у битку, у битку
[...]

Тамо смо се заклели
Да ћемо се борити с фашистима
Да бисмо стекли своју слободу
За нашу Македонију
Збогом и опрости ми.

Жените од Македонија во
Народноослободителната војна, стр. 56

❓ Објасни разлоге за компоновање оваквих песама. Има ли у њима момената пропаганде?

► **Сл. 20. Хероине из 1940.**

IEEE, To epos tou '40. Laiki Eikonografia, стр. 55

🔑 Ова литографија представља жене Епира за време грчко-италијанског рата како на леђима носе кутије с муницијом кроз планину Пиндос на грчко-албанској граници.

► Сл. 21. Партизанске новине: *Цепне новине чете за везу, Задар (Хрватска), 1944.*

Хрватски историјски музеј

? Шта показује ова карикатура? Како су партизани гледали на свој статус у односу на друге антифашистичке снаге (које су представљене заставама)? Шта ти мислиш, јесу ли Велика Британија, САД и Совјетски Савез гледали на партизане као на равноправне партнере?

II-24. Издржљивост партизана за време континуираних битака против Немаца и њихових колабораната у Југославији

Сведочење Живка Родића

„Гледао сам непријатељске тенкове који неће да пуцају на наше борце, него хоће да их газе. То је равница па је тенковима олакшано маневрисање, а нашим борцима

отежано повлачење. Један од наших бораца бјежао је испред тенка и заклањао се око пласта сијена да би га најпослије тенк згазио прелазећи преко сијена. [...] Читава бригада је носила рањенике на носилима. [...] Обично смо ноћу нападали непријатеља, а дању би он нападао нас. Умор је био толики да се више није могло, па се помишљало да би најбоље било погинути, јер је понестало снаге. Није у питању храна, јер је било хране, није у питању ни храброст, јер више није било страха, али је умор тежи од свега. Тада је командир чете Петар Марин, красан момак, храбар и одважан, погинуо искључиво због умора. Просто је стојећи заспао и тако је погођен.“

Козара у Народноослободилачком рату
(ур. Жарко Згоњанин и др.), том 1, стр. 687

? Покушај да се ставиш у положај тих партизана. Можеш ли да замислиш да падаш у сан стојећи?

II-25. Денчо Знеполски, чувени бугарски герилски командант, о односима између жена и мушкараца у групи и о не-обичним опскрбама које су примили од Енглеза

И ми у герилском одреду Тран, као и Срби, били смо врло строги у питањима морала. Интимни односи нису били дозвољени, и у јединици смо створили култ младих жена, и чували смо их од сваког насиља. Али, Срби су били још већи неконформисти у револуционарној ситуацији, у којој су се налазили. Просто није могло бити другачије!... Много касније, кад су Енглези, у складу са одлукама конференције Велике тројице у Техерану, почели да падобранима бацају оружје и муницију за герилце Трана и све врсте потрештина за сопствену војну мисију, бацили су нам и карте и кондоме. И Срби су добили исту испоруку. У први мах, њихов бес био је неописив и убрзо су дошли код мене и Владе Тричкова (у то време ја сам већ био командант

герилског одреда Тран) псујући и претећи да ће да ударе на Енглеze. Кад смо чули шта је посреди, Владо Тричков, који је био врло учен и добро информисан човек, насмејао се са разумевањем и све им објаснио. Рекао је да сваки војник у енглеској армији од Првог светског рата обавезно добија то заштитно средство, као што добија одећу, ципеле итд., и да смо ми у првој пошиљци добили личне медицинске пакете, кондоме и карте. Додао је да смо разделили медицинске пакете и да смо оставили на страну оно што смо сматрали непотребним, и то је све. Успео је да их смири, али је Барко отишао у енглеску мисију, бацио им пакетиће и рекао саркастично:

„Хвала, али ово нам није потребно! Ми смо војници!“

Znepolski, стр. 112–113

? Какви су били односи између бугарске и српске гериле? Како једни и други реагују на чудне пошиљке од Енглеза? Коментариши Баркову реакцију.

II–26. Официр Виктор Будеску, учесник догађаја, о борбама на окуци Дона – Стаљинград

Ујутро 11. децембра Руси су отпочели контраофанзиву на читавом фронту. Следили су дани и ноћи кад војници нису добијали ни хлеб ни воду због ужасне непријатељске паљбе из топова и бацача. Данима су њихове руке стезале пушке и сејале смрт у редовима непријатеља чија су мртва тела хрпимице прекривала поља испред њихових положаја. Десет дана и десет ноћи владала је непрестана напетост, водила се бесомучна борба и изгледало је да почињу да се указују знаци победе и да престају бриге команданата и војника, који су осматрали са својих положаја не би ли некако зауставили разобручену помаму руске бу-

јице. Али, није било тако. С новим и свежим снагама, доведеним из позадине фронта, Руси су поново напали, чак са још већом помамом. Због великих губитака наш фронт више није пружао отпор. Напустили смо положај који смо освојили уз толико много жртава и од тог тренутка почео је ужас нашег повлачења у донску степу. Али реч *стела* исувише мало говори ономе ко никада није прошао кроз њу у зиму и у ратним условима.

Најпре, ту је мраз, мраз који гризе, а уз њега ветар који дува страховито бесно. Над том пустаром често је лежала густа и тешка магла, која као да се спустила да заувек баци земљу у понор. А изнад свега, та потпуна, апсолутна тишина појачана мрзлом тишином свега окол, трансформише степену у околиш супротан животу, непријатељски и нехуман.

„Magazin istoric“, октобар 2002, стр. 93

К Битке на окуци Дона – Стаљинград биле су међу најстрашнијима за румунске војнике у Другом светском рату, јер су морали да се носе како са непријатељем, тако и са екстремним климатским условима.

? Какав је став војника на линији фронта према рату? Да ли они размишљају о слави и хероизму? Јесу ли срећни што се боре?

II–27. Неагу Ђувара, историчар и дипломата од престижа, сећа се (јуна 2002) периода кад је учествовао у борбама на Источном фронту

Кад сам се вратио на фронт, после око десет дана проведених у стационару за опоравак, десило се да је Одеса пала, па сам ја тако избегао најгори тренутак; јер ту су они тако страшно поклани. Мој некадашњи колега из Војне академије, који је био пуковников ађутант, рекао ми је да је видео да је на пуковниковој листи, неколико дана

пре пада Одесе, у нашем пуку, који је првобитно био састављен од 1800 људи, а касније је примљено још 1200 регрута, још било валидно 92. Ето шта је значило да је Антонеску заузео Одесу. То је оно што говорим на телевизији кад год имам прилику, јер је борба тамо била потпуно апсурдна – Немци су нам рекли: „Окружите Одесу“ како руска војска не би била у стању да се извуче оданде, али нису инсистирали. Румунски Главни штаб и Антонеску хтели су да заузму Одесу (изгледа да та идеја није била баш Антонескуова, али он ју је прихватио) како бисмо им показали ко смо, колико смо велики; али ми нисмо имали средстава да заузмемо велики град. Могућно је поразити га до крајњих граница... Кад смо преузели Одесу – то је било зато што су се Руси повукли.

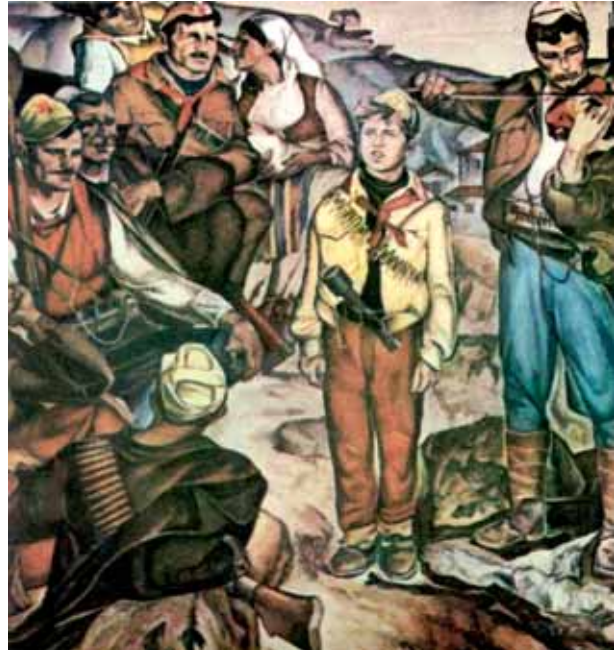
Једног лепог јутра, мада су у околини свакодневно умирале хиљаде људи, ушли су без икаквог отпора, јер у граду нико није остао – сви који су бранили Одесу већ су се наново укрцали. Била је то једна од првих Антонескуових грешака, али ми, углавном младићи – рећи ћу вам искрено – кад смо кретали у рат, пошли смо пуни ентузијазма, с мишљу да избришемо срамоту последње године кад смо без иједног испалебног пуцња дали Бесарабију и Буковину, а онда и Трансилванију, па и Квадрилетер.

Neagu Djuvara, Despre cucerirea Odesei,
<http://www.memoria.ro/index.php?option=articles/artid=381>

? Да ли овај текст одражава хероизам? Шта је била цена којом је румунска војска платила своју амбицију да освоји Одесу? Постоји ли промена перспективе у нараторовом ставу (између периода рата и данашњице)? Упореди перспективу младог човека чије је срце испуњено хероизмом и, насупротив томе, перспективу зрелијег човека који анализира релативну политичку добит, али и људске губитке.

⁵⁰ У Словенији.

► Сл. 22. Они који су певали рату

Eropeja e Luftës Antifashiste
Nacionalçlirimtare e Popullit Sqiptar, 1939–1944.

К Ова слика Андона Лакуриџија показује појединце различите старости, који су припадали партизанским јединицама у рату.

? Упореди слику са текстом III–2.

II–28. Тешкоће бораца да се прилагоде цивилном животу

Сведочење Драгомира Радишића

„Практично, 1. батаљон 11. крајишке козарске бригаде завршава свој ратни пут код Зиданог Моста.⁵⁰ Ту смо заустављени и враћени у Брестаницу. Био је 12. мај 1945. Задржали смо се дан-два, а затим кренули у Св. Недјељу код Загреба, гдје смо остали 15, 16. и 17. маја 1945. и прославили дан коначног ослобођења наше земље. Рат је завршен. Настало је право слободарско расположење, али рекао бих за кратко

вријеме. Почела се увлачити туга. Нема више покрета, нема борбе и ратници су почели просто да болују зато што нема борби, што се не туку и што немају покрета, акције и борбе. Јер, чинило нам се да је највећа радост бити са борцима, ићи у борбу, а ми смо се сада нашли у ослобођеном Шибенику,⁵¹ гдје је текао сасвим други мирнодопски живот на који нисмо навикли, односно заборавили смо такав начин живота.“

Козара у Народноослободилачком рату (ур. Жарко Згоњанин и др.), том 6, стр. 399

❓ Зашто војник каже да се „појавила туга“? Да ли мислиш да су се сви војници исто осећали? Да ли знаш шта је ПТСС (посттрауматски стресни синдром)? Да ли би се сложио/сложила да овај извор открива и елементе фанатизма који је уобичајени резултат рата? Објасни свој став.

► Сл. 23. Колаж новина македонских војних јединица из 1944.

III. Култура и образовање

II–30. Препоруке Школског инспектора-та битолског округа за учитеље

1) Да се развија бугарско национално осећање међу ученицима и целокупним становништвом, или да се постигне национално и државно јединство тако што ће се наглашавати прошлост и култура бугарског народа.

⁵¹ Град у Хрватској, на Јадранском мору.

II–29. Страшна забуна Здравка Лазарића

... прешао сам у Осијек и тамо дочекао пад града у партизанске руке почетком мјесеца травња 1945. Мало затим позван сам на војничку комисију за регрутацију и примљен у војску. Мој друг Иван Косовел, дошавши пред комисију, од страха се заборавио и подигавши руку поздравио са „Спремни“ (*ушашки поздрав*). Ради тога је проглашен „умно неспособним“ те мало касније затворен у Броду, гдје је одлежао 6–7 мјесеци. Упркос томе слиједеће је године примљен у официрску школу у Осијеку и промакнут у резервног поручника.

Прцела–Живић, стр. 329

🔑 Партизанске јединице биле су састављене искључиво од добровољаца. Партизанска војска је тек пред крај рата отпочела с мобилизацијом. Многи млади људи присиљавани су да се придруже партизанима. Један од њих био је Здравко Лазарић.

❓ Зашто се Лазарићев пријатељ толико збунио? Како је он (макар подсвесно) доживео промену власти? Како људи иначе реагују на (насилну) промену власти?

2) Становништву, а посебно ђацима треба објаснити да због дуготрајног ропства њихово бугарско национално осећање и свест о припадању бугарској нацији и држави нису консолидовани. Треба им нагласити да су нација и држава неодојиве и да се за државу морају дати жртве баш као што су раније давале за бугарску нацију.

3) Треба објаснити да је у прошлости у Македонији уништена свеколика култура која је могла да уједини бугарски народ. Бугарске књиге, школа, црква, удружења, споменици, народне свечаности, посебно бугарска народна песма, традиција, митови, све су то турске власти прогониле. Због тога је код делова становништва у Македонији дошло до губљења бугарског осећања.

4) Нагласити да је због таквих услова изгубљено свако знање о прошлости бугарског народа у Македонији, док је у исто време слободни део бугарског народа постигао велике успехе у самој Бугарској.

5) У настави треба поклонити пажњу реакцији која се противи националном васпитању, а стоји у вези са неким криминалним појавама које се јављају у редовима непријатеља Бугарске. Треба објаснити развој војне ситуације на фронту и хранити веру у успешан завршетак рата.

Терзиоски, стр. 78

Као што је бугарска власт поделила Македонију на две административне јединице назване према два велика града – Скопљу и Битољу, тако је и образовни систем обухватао битолски и скопски образовни округ. Овај извор показује шта је Школски инспекторат битолског округа препоручио учитељима као главне циљеве које треба испунити (ту, наравно, није било великих разлика у односу на друге образовне округе).

Какве су препоруке дате учитељима у Македонији? Знаш ли шта се догодило са османском Македонијом после балканских ратова и Првог светског рата?

► Сл. 24. „Партизанска школа“

*Epopeja e Luftës Antifashiste
Nacionalçlirimtare e Popullit Sqiptar, 1939–1944.*

Ова слика од С. Капоа носи назив *Партизанска школа*. Занимљива је јер илуструје образовну улогу партизанског рата. Они који умеју да читају и пишу подучавају оне који то не умеју.

II–31. Статут централног културног клуба „Климент Охридски“ у Македонији

- 1) Ујединити све снаге заинтересоване за консолидацију бугарског националног бића међу македонским становништвом;
- 2) створити у народу дубоку свест о бугарској држави и признавање бугарске државе, цара и отаџбине;
- 3) радити на задатку уједињавања свих Бугара како би се створила Велика Бугарска у њеним етничким, историјским и организационим границама;
- 4) радити на формирању савршеног идентитета Бугара у Македонији и образовати омладину у здравом националном духу; [...]

6) водити рачуна о брзом инкорпорирању Македоније у Бугарску у сваком смислу речи, с позитивним осећањима и постепено;

7) радити на уједињавању свих класа у једну националну и економску целину;

8) развити љубав према свему што је бугарско: према бугарској националној историји, бугарском националном наслеђу, чувању народних обичаја и националне суштине итд.

Терзиоски, стр. 198–199

После анексије територије Македоније Бугарској, Управа за националну пропаганду организовала је у свим већим градовима мрежу такозваних „комитета за културу“. Та тела требало је да служе као корак ка формирању „народних универзитета“, тј. вечерњих курсева за ширење писмености, читаоница итд. Ови комитети су врло брзо постали регуларни елемент административних јединица на свим нивоима – у градовима, општинама, већим окрузима итд. У Скопљу је формиран централни културни клуб – „Климент Охридски“. Горњи текст показује како његов статут дефинише улогу културних клубова у Македонији.

II–32. Пошто је прогласила своју намеру да створи нови образовни систем за румунски народ, Антонескуова влада преузела је водећу улогу у промовисању патриотске школске политике у којој култ хероја има значајну улогу

Култ хероја у школама

Да би школа – на основу узора из живота – била кућа националног образовања за децу и омладину, свака школска јединица мора да буде снабдевена фотографијама наставника хероја, уз које ће ићи објашњење о њиховим ратним заслугама и о ономе што су учинили за школу. Да би се илустровала вера и жртва коју су дали сељани пали на бојном пољу, у свакој школи сакупљаће се њихове слике и уз сваку фотогра-

фију ићи ће објашњење какву су храброст они показали у борби. Такође, да би се илустровала вера и жртва коју су пали сељани поднели за отаџбину, сакупиће се њихове слике и уз сваку слику биће дато објашњење о храбрости коју је лице са слике показало у борби.

На тај начин, уводећи хероје нашег народа у школе и одајући им почаст, установиће се прва књига националне историје за ђаке. Дела хероја непрестано ће бдети над свешћу деце и имаће један од најјачих утицаја на њихов морал и национално формирање...

Свако обданиште и основна школа одабраће један сат недељно за овај култ.

Програм часа посвећеног култу хероја састојаће се од сећања на борце из села, и то коришћењем следећих средстава:

Слике локалних хероја...

Описи које су дали сеоски хероји који су се вратили кући...

Мапе које се односе на борбу против болшевизма (рад деце)...

Алеја хероја: на једној страни школског дворишта посадити стабла која ће носити имена хероја. Та стабла ће обликовати луг или алеју локалних хероја, коју ће одржавати група деце.

У свакој школи постојаће распеће у знак сећања на сеоске хероје.

Посете гробљима хероја и одржавање гробаља.

„Universul“, 44/15.2.1942

Према Антонескуовом плану, шта су циљеви школског образовања како их оцртава овај навод? Шта је циљ „култа хероја“? Постоје ли за ученике икакви узори осим њихових учитеља? Шта је твој став према „култу хероја“ у школи и „култу хероја“ уопште? Да ли њихова борба одражава твоја данашња веровања? Постоје ли данас у школама слични пројекти?

II-33. Извод из уџбеника за основно образовање, који је објавио Национални ослободилачки фронт (предвођен комунистима) у ослобођеним деловима Грчке

Ко је твој сусед?

Кики се данас пробудила с високом температуром. Гушила се читаве ноћи. Грло ју је болело.

Њена мајка замолила је суседа који је намеравао да прође улицом у којој је живео лекар да сврати до њега и каже му да дође. [...]

Мајка нема мира; чим чује кораке на асфалту, трчи до прозора. Када ће да стигне лекар?

Лекар је на крају дошао, прегледао дете и рекао:

– Морате добро да водите рачуна о детету, госпођо. Имате ли још деце? Морате их раздвојити, јер је болест заразна. Набавите овај лек што пре можете, у року од четврт сата.

Чим је лекар отишао, мајка је зграбила шал и торбу и отрчала у апотеку.

[...]

– Тасија Јоаниду, позва апотекар, препарат је готов и кошта 55 драхми. Мајка отвара ташну. Има само 35 драхми. Шта да ради? Прилази тезги. – Могу ли да вам сада дам све што имам и да узмем лек? Остало ћу вам послати током послеподнева.

– Ни говора, госпођо. Да ли се ви то правите луди? Набавите новац, па ћете добити лек. Мајци је непријатно, почиње да плаче. Закаснићу. Мом детету је потребан овај лек. Живот јој је у опасности.

Али апотекар неће ни да чује, а људи око ње гледају је сумњичаво.

Онда са клупе устаје радник. Одевен је сиромашно, уморног је лица.

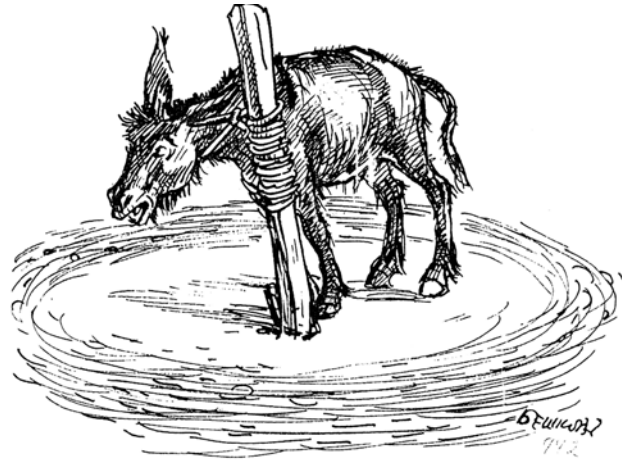
– Шта је било, госпођо? Немојте тако. Ми смо само људи. Ево, узмите новац који вам је потребан.

Мајка се сагиње да пољуби радникову руку. Али он жури да се скромно врати на своју клупу.

Та аетопоула, 97/98, anatyposi ASKI

? Како је у овом избору представљен радник? Шта је поента оваквог представљања?

► Сл. 25. Илија Бешков: Без животног простора, 1942.

К Илија Бешков један је од најславнијих бугарских уметника, карикатуриста и сликара.

? Какву поруку он покушава да пошаље овом карикатуром?

II-34. Из поверљивог извештаја бр. 162, који је амерички генерални конзул у Истанбулу послао државном секретару САД Корделу Халу, о пропаганди у бугарским школама

Истанбул, 4. новембар 1942.

Други изузетно снажан чинилац који образује јавно мњење, па одатле и осећања људи, јесте национал-социјалистичка пропаганда која се спроводи у школама. Она се најчешће спроводи кроз наставу бугарске географије, историје и књижевности. Сваки бугарски писац и наставник је пропагандист бугарског национализма. Сви млади Бугари, који су завршили основно образовање са четрнаест година, или

средњу школу са деветнаест, знају напамет мапу Балкана и врло су лепо информисани о бугарским претензијама на различите балканске територије. На зидовима сваке школе стоје мапе Бугарске из различитих периода њене историје и оне су снажно утиснуте у памћење сваког бугарског детета. Тако су се територијалне претензије претвориле у део националних интереса. Оне не изражавају само мишљење династије и владе, него и читавог становништва. На тај начин, школско образовање из национализма у његовим различитим облицима добило је огроман пропагандистички значај.

България – своенравният съюзник на Третия райх, стр. 91

? Зашто је толико важно спроводити пропагандне програме у школама? Да ли, по твом мишљењу, и данас постоји нешто слично у уџбеницима историје, географије и књижевности? Објасни свој став.

► **Сл. 26. Румунска новинска фотографија: чланак о женској моди (1942)**

MODĂ
COCHETĂRIE
„IN THAILANDA

Ultima modă în Thailanda e privitoare la dinții femeilor. Încă de demult, Siametele își înveștăușă dinții ca să aibă surâșuri care mai de care mai seducătoare. După părerea lor, dinții negri, provoacă cel mai cuceritor efect. De câțiva vreme, ultima variantă a acestor zămbete negre, a fost următoarea: pe dinții negri se fac feurite desene în culor repetențând carti de joc, vedete de cinematograful etc...

Modă este la fel de capricioasă pretutindeni.

FĂRĂ UNT...
REȚETĂ DE BISCUȚI

3 ouă întregi; 1 pahar de unt-determ; 1 pahar zahăr tos; 1 pachet bicarpulver; 1 pachet zahăr vanilat; făină cât prinde.

Da aceste cantități se întinde o coca subțire, se taie în formă de biscuți. Se coace la un câștor destul de cule.

Rochie neagră de lână cu cordon galben de piele

„Universul”, бр. 30, 1. фебруар 1942.

? Да ли мислиш да је много читалаца било заинтересовано за овај чланак у то време? Објасни свој став.

► **Сл. 27. Сцена из филма *Невиност без заштите Драгољуба Алексића***

Југословенска кинотека, Београд

key Филм је илегално снимљен у Београду за време окупације. Алексић, циркуски артист, није имао искуства у прављењу филмова, а исто важи и за већину његових сарадника. Ипак, цензура је одобрила филм и он је, са великим успехом, као једини српски филм приказиван на домаћем репертоару, на којем су приказивани само немачки филмови и филмови других земаља Осовине.

II-35. Румунска уредба за регулисање образовања Јевреја (11. октобар 1940)

Члан 1. Јевреји су слободни да у оквиру приватног образовања организују властите основне и средње школе.

Члан 2. Јеврејске школе описане у претходном члану могу да запошљавају само јеврејске наставнике и да уписују само јеврејске ђаке.

Члан 3. Они чија су оба родитеља Јевреји или чији је отац Јеврејин, без обзира које вере, не могу да раде као наставници или административно особље и не могу бити прихваћени као ђаци или студенти у румун-

ским основним и средњим школама, нити у високим школама, било државним или приватним, а ни у школама других хришћанских етничких заједница. Изузетно и у појединим случајевима, Министарство националног образовања, културе и уметности може да одобри онима који су рођени од јеврејског оца који је прешао у хришћанство и мајке хришћанке другачијег етничког порекла да раде у приватним и професионалним хришћанским школама ако су крштени у хришћанску веру до друге године живота. Ванбрачна деца имаће правни статус своје мајке. [...]

Члан 5. Министарство националног образовања, културе и уметности отпустиће и уклонити све оне који одговарају одредбама члана 3 ове уредбе.

Evreii din România între anii 1940/1944, том I: Legislație antievrească, стр. 70–71

❓ На који су начин ученици Јевреји дискриминисани у односу на друге ученике? Јесу ли слични ставови према Јеврејима или било којој другој етничкој или религиозној групи присутни и данас?

II-36. Промене у школским програмима у Албанији за време италијанске окупације

Министарство образовања почело је да остварује широк издавачки програм за објављивање високошколских текстова. Као што се зна, једва да су постојали икакви текстови за високе школе и уместо уџбеника коришћен је систем хватања бележака. Зато је Министарство образовања размотрило овај проблем и може се рећи да ће до почетка идуће школске године велики број текстова бити спреман за употребу. Данас низ писаца и преводилаца ради на томе. Први текст недавно је објављен и носи наслов „Доктрина фашизма“ од Бенита Мусолинија; предговор за школе написао је Салваторе Валитутти, а књигу је превео професор Коља Широка.

Публикације Министарства образовања, „Tomori“, 6. август 1940, 2

❓ Коментариши наслов првог текста преведеног и објављеног за употребу у високим школама у Албанији. Која доктрина је имала средишње место у албанском образовном систему?

► Сл. 28. Најава филмског програма у београдским биоскопима средином септембра 1942.

„Ново време“, Београд, 16. септембар 1942

🔑 Наслови указују на то да је реч о немачким, италијанским и мађарским филмовима. На почетку окупације Србије, априла 1941, сви биоскопи и филмска дистрибуцијска предузећа стављени су под стриктну „комесарску управу“ и уведена је цензура, док су биоскопи у власништву Јевреја конфисковани. Немачка пропаганда и домаће колаборационистичке филмске новости биле су обавезан део програма.

► Сл. 29. Деца улазе у основну школу „Хасан Приштина“

🔑 Ова слика значајна је због промена до којих је после италијанске окупације дошло у школама. Слика приказује децу како улазе у основну школу „Хасан Приштина“. Може се лако уочити да деца носе униформе какве је носила италијанска фашистичка омладина. То је био један од начина да се у албанским школама под окупацијом рашири фашистички утицај.

II-37. Живот у омладинском центру „Итало Балбо“,⁵² једном од многобројних центара које су фашисти организовали у Албанији

Ови посетиоци иду да виде срећну омладину која има велику привилегију да први пут доживи фашистичко гостопримство у забавним сунчаним баштама, где свакодневно добија добро физичко и морално образовање и учи да воли фашизам и Дучеа. Током дана на брду, на свежем ваздуху и сунцу, у вежбању, пливању, играма, плесу и другим забавним и спортским активностима, они упознају империју, чији део Албанија има срећу да буде, њеног суверена, живот оснивача империје и херојска дела Итало-Балбоа, чије име центар носи.

„Томори“, 11. август 1940, 2.

❓ Шта је, по твом мишљењу, био главни циљ ових кампова? За које је циљеве забава заправо коришћена?

► Сл. 30. Национални фудбалски тим Независне Државе Хрватске

❓ Зашто су фудбалери подигли руку? Шта тај гест симболизује данас? Треба ли, по твом мишљењу, да спортисти репрезентују своју земљу ако се не слажу са акцијама државних власти?

⁵² Италијански добровољац који се борио у Албанији 1913. током балканских ратова. Током Другог светског рата био је истакнути заповедник војних ваздухопловних јединица.

► Сл. 31. Румунске новине извештавају о фудбалској утакмици између Румуније и Хрватске 1942. године

UNIVERSUL

CRONICA SPORTURILOR

In prima lor întâlnire

Croația și România au terminat la egalitate 2-2 (2-1)

Oaspeții au fost mai buni în prima repriză, dar românii și-au revenit după pauză și i-au întrecut în însufletire

Prima întâlnire dintre echipele naționale ale României și Croației a desfășurat Dumitrii după amiază pe stadionul A. N. E. F. și s'a bucurat de adevărată simpatie. Pe lângă spectatori au poposit tribunalele stadionului frumozii navaștari cu dragele celor două țări amice și altele. Jocul a avut două aspecte interesante, diferite între ele și s'a terminat la egalitate, fiecare dintre cele două echipe înscrind câte două puncte. Partida s'a desfășurat într-o perfectă suită de sportivitate, cîtomările rare dintre jucătorii fiind îndovăditare înierne întreo întâlnire în care fiecare ține la un rezultat cât mai bun. Publicul nostru a făcut și de data aceasta dovada obiectivității aplaudind fără rezervă echipele noastre sau pe oaspeții când merita.

ASISTENȚĂ

În tribuna oficială am putut remarca în numeroasa asistență pe G. N. Benzon ministru Croației la București, gen. M. Pălungescu directorul poliției Capitalei, generalul Arhip, generalul Victor Iliescu șeful de stat al educației extracolective, Zebici șeful sportului croaț, colonelul Medeleanu șeful sportului românesc, generalul von Manu, Al. Bălașă secretar general al ministerului Propagandei, dr. Mircea Stoenescu președintele F. R. F. H. comitetul Național, colonelul Ionel Mihăilescu vicepreședintele Clubului Sportiv Studentesc, dr. Lepe, Constantinache, av. Octav Luchide secretar general F. R. F. H. împ. genl Paul Roman, G. Păduraru, doctorul Ionel Popescu, doctorul V. Baxter, col. dr. G. Biceanu, maior Bărbăncescu, av. Al. Capitănia, Tudor, Voinea, C. Dinulescu, etc.

UN REZULTAT REAL

După cum am spus partida s'a terminat cu rezultatul de 2-2, care reprezintă fidel desfășurarea jocului oaspeții ne-au fost superiori rînd pe rînd înscrind în prima parte două puncte, egalind situația și fiind chiar pe punctul de a obține victoria. Apărarea bună a croaților ne-a permis însă de un rezultat care s'a încheiat și primul succes internațional din acest an.

OASPEȚII AU FOST SUPERIORI

Echipele României și Croației înainte de joc

Românii atacă acum mai organizat reușind să domine timp de câteva minute.

În minutul 23 Filotti execută două lovituri de colț la rînd, dar apărarea croațiană respinge mingea.

Doză minute mai târziu Piese trage frumos dar balonul totuși scapă pe extremă, dar trage în și pe lângă bară. După două minute Pavlovici respinge în corner o minime traasă de Piese.

În minutul 34 Marian este trimis în afara câmpului și tot el execută lovitura croațiană înscind un gol.

Un minut mai târziu Filotti trage frumos de adversarii și centerază trimetînd mingea lui Florian. Acesta trage pe jos însă Moșteru apară.

Cu cinci minute înainte de sfârșit Filotti execută o lovitură de colț dar rezultatul rămîne neschimbat.

Însă la sfârșit mai este de remarcat paradoxal terentul de către Pukari și partida se termină cu rezultatul 2-2.

Pavlovici în poarta noastră a înscris de câteva ori cu succes, după ce s'a pierdut mai puțin sîgur decît alăudată. Medoleanu și Negrescu au

Masa oferită în cinstea d-lui Zebici Misko, șeful sportului croat

Duminică seara la Capoa, O. S. R.-ul a oferit o masă în cinstea d-lui Zebici Misko, șeful sportului croat. La această masă au mai luat parte, d-nii: Zdravko Sentici, președintele federației croațice, colonelul Medeleanu, șeful sportului românesc, toți președinții de federație și directorii la O.S.R.

A vorbit d. colonel Medeleanu, șeful sportului românesc, subliniind înfrățirea sportivă dintre reprezentanții sportului celor două țări amice. A răspuns d. Zebici Misko, șeful sportului croat, care a arătat cât de sincere și prețioase sînt aceste legături de prietenie sportivă româno-croaț. În același sens a mai vorbit ministrul plenipotențiar d. Croației d. Brucso Benzon.

La sfârșit, șeful sportului croat, d. Zebici Misko, a oferit d-lui colonel Medeleanu, șeful sportului românesc, un cadou: o mapă de birou cu coperta tonată în culori și motivele naționale croațe.

*

Duminică seara la orele 8 a fost o masă oferită în cinstea oaspeților croați, de Federația Sportivă română. Cu acest prilej a fost înmănată echipei naționale a Croației o frumoasă cupă oferită de d. prof. Mihai Antonescu, vice-președintele comitetului de mișcare.

FINALA CUPEI „UNIREA“

MOTOCICLISM

„Universul“, br. 28, 14. octobar 1942.

❓ Шта је твоје мишљење о спорским догађајима за време рата? Упореди ову фотографију са фотографијом бр. 30.

II-38. Министарство националног образовања Румуније забрањује мапе које подсећају људе на совјетску инвазију 1940. године

Примена Конвенције о примирју у школама Министарство националног образовања обавештава све школе у земљи, као и кул-

турне институције које зависе од овог оделјења, да је према одредбама чл. 16 Конвенције о примирју забрањено штампати, увозити, дистрибуирати или приказивати мапе с румунским границама пре 28. јуна 1940, које показују Северну Буковину и Бесарабију као делове ове земље. Такође је забрањено користити у школама образовни материјал било које врсте ако тај материјал није одобрен и није у сагласности са инструкцијама које су дале контролне комисије установљене од стране Министарства које га анализира и које не одобрава ништа осим материјала у којем нема

ничега што би могло да изазове проблеме у пријатељским односима између Румуније и савезника. Такође је забрањено из универзитетских и школских библиотека издавати књиге које би могле да садрже делове који нарушавају одредбе Конвенције о примирју и које би могле да угрозе успостављено примирје са савезницима.

„Universul“, 318/26. новембар 1944.

? Да ли нови режим доноси демократију и слободу Румунији, као што је обећавала Краљевска прокламација? Дај аргументе који ће поткрепити твој одговор. По твом мишљењу, ко су промотери ових забрана? Зашто они негују такве ставове?

II-39. Илија Јаковљевић, затвореник усташког логора у Старој Градишки (Хрватска) о Павелићевом језичком пуризму

У главном усташком гласилу „Хрватском народу“, заборавио се нетко и употребио ријеч „погреб“ (*србизам*). Запрепастио се Поглавник, запрепастио се његов „двор“, престравио се његов особни уред. Све је алармирано. Тко је злочинац? „Хрватски народ“ објави на челу листа два пута уза-

стоце строги укор из Поглавникова особног уреда с Поглавниковим упозорењем да ће дотични преступник бити кажњен. [...] Очекивах да ћемо у најскорије вријеме поздравити у логору једно „лице“ (*особу која је употребила ријеч „погреб“*). Али како то „лице“ бијаше Павелићев особни стенограф или „брзописац“, помилован је, и тако нам изоста та сензација.

Јаковљевић, стр. 205–206

К Користећи репресивне мере, усташка власт је предузела кораке да „очисти“ хрватски језик од страних, првенствено српских утицаја.

Ако се имају на уму сличности двају језика, усташе су покушале да (вештачки) створе хрватски језик који би био сасвим другачији од предратног језика.

? Опиши и објасни Јаковљевићев став према Павелићу. Какву слику о Павелићу стичеш на основу Јаковљевићеве интерпретације – посебно у вези са анегдотом о србизму „погреб“? Треба ли шеф државе да се бави питањима језика? Упореди слику о Павелићу коју си стекао на основу текста I–2.

? Општа питања за потпоглавље IIг

У овом потпоглављу има много примера пропаганде у образовању током Другог светског рата. Направи листу различитих пропагандних циљева у различитим земљама и покушај да нађеш сличности међу њима. Да ли је пропаганда ишчезла из образовног система после Другог светског рата? Ако је твој одговор негативан, нађи примере. Има ли примера у твојој земљи?